

A KIFORDULT IDŐ

1. Mi az idő?

Az idő talán az emberiség egyik legmegfoghatatlanabb fogalma, amivel a tudomány tulajdonképpen mind a mai napig nem tud elszámolni, magyarán fogalma sincs arról, hogy mi is az idő valójában. A vallástörténészek kutatásai szerint az emberiség történetének kezdetén a körkörös (ciklikus) időszámítás volt a jellemző, melyben nem lehetett történelemről beszélni, mivel benne minden újra és újra megismétlődött. Ezzel szemben a zsidó gyökerekkel bíró, úgynevezett kereszténynek nevezett időszemlélet – mely soros (lineáris) szemléletű – szükségképpen a történelem folyamában látja az események egymásutániságát. Annak bebizonyítására teszünk most kísérletet – ahogyan azt a francia Annales-iskola is hangoztatja –, hogy az úgynevezett társadalmi időszemlélet nem állja meg a helyét sem akkor, ha tiszta körkörös, sem akkor, ha tiszta soros időfogalommal él. Éppen e kettő ötvözete alkotja az időszemlélet helyes mibenlétét. Magyar nyelvünk is épp így viselkedik az idő vonatkozásában, mivel az alapvetően soros időfolyamra ráül az ismétlődés, a kor is. Azt tapasztalhatjuk, hogy a nyugati ember újkori tudományos eredményeitől megrészegülten hatalmas csinnadrattával, saját értelmi fölényének teljes tudatában most jutott el arra a szintre, ahol a magyarul gondolkodó ember halkán, észrevétlenül mindig is volt. Mindemellett az idő fogalmunk tökéletes összhangban van a keresztény időfelfogás gyökerének tekintett héber időfogalommal, mely így nem lehetett annyira forradalmian egyedülálló szellemi fejlemény a múltban, mint ahogyan azt a hivatalos tudomány mindenáron bizonygatni szándékozik.

Izgalmasnak ígérkező időutazásunkat kezdjük Szent Ágoston örök érvényű gondolataival:

„Mi az idő?

Megmagyarázza ezt valaki könnyen és röviden? Megérti valaki gondolatai mélyén legalább annyira, hogy szóban kifejezze? Pedig csevegéseink során semmit sem emlegetünk olyan megszokott ismerős gyanánt, mint éppen az időt. Értjük, ha kimondjuk a szót. Értjük akkor is, ha mások ajkán halljuk emlegetni.

Tehát mi az idő?

Ha senki nem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban kérdezőnek kell megmagyaráznom, akkor nem tudom.”¹

2. Az idő, mint sor

Ha az időt valóban mint sort értelmezzük, kell hogy legyen kezdeti kiindulási pontja, amit tudományosan *ősrobbanásnak*, biblikusan pedig *teremtésnek* hívunk. Az ősrobbanás elképzelés azonban meglehetősen sántít, mivel, ha valami felrobban, akkor már előtte is léteznie kellett valaminek, azaz már a teremtés pillanata előtt, ha csupán egyetlen pontba összesűrűsödve, de volt anyag. A mai természettan (fizika) valóban ebbe a téves nézetbe kezd beleszorulni. Az ágostoni teológia a tiszta

¹ Aurelius Augustinus, *Vallomások* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1982), 358-359 / XL.XIV.17. szakasz.

körkörös időt cáfolva a soros szemléletet hirdeti meg. Ugyanakkor Ágoston sem tisztán soros időszemléletet vallott – mint ahogy azt később tévesen értelmezték –, hanem ő is elismeri az időben fellelhető ismétlődéseket, ám ő arra hívja fel a figyelmet, hogy nem ugyanazok a dolgok ismétlődnek örökké, hanem az idő folyamatosan előre halad. Valószínűnek tartom, hogy a soros időre ráültetett ismétlődések azért koptak ki lassan ebből az időfelfogásból, hogy még a látszatát is elkerülhessék az eretnokségnek, ám ezzel megint csak egy torzult időértelmezési rendszer jött létre. Ez a lecsupaszított időfelfogás lett aztán alapja az újkori folyamatos fejlődésbe vetett téveszmének is. Beszéljen hát helyettünk Szent Ágoston maga, az időfelfogásáról.

„E világ bölcsei azt gondolták, hogy ennek a világnak nem lehet, vagy nem is kell másként végződnie, hanem csak úgy, ha feltételezik a korszakok körforgását. Eszerint azt állították, hogy amint mindig ugyanazok a dolgok újultak és ismétlődtek meg e világban, úgy ezután is ilyen lesz az eljövendő és elmúló világok körforgása. [...] Mert hiszen, miként is lenne igazi az a boldogság, amelynek örökkévaló volta felől sohasem lehetünk bizonyosak addig, amíg a lélek az igazságban való járatlansága következtében nem ismeri fel a küszöbön álló boldogtalanságot, vagy nagyon boldogtalanul csak retteg a boldogság idején is. Vagy ha már soha többé nem tér vissza a boldogtalanság állapotába, hanem innét a boldogságba jut: akkor az időben valami olyan új jön létre, aminek nincs vége az időben. Miért ne jöhetne így létre a világ, s a világba megteremtett ember is? [...]”

Az ugyanoda visszatérő és az ugyanott mindent újra kezdő körforgásra akarják értelmezni Salamon Ecclesiastesnek nevezett könyvében olvasható e kijelentést: »Mi az, ami volt? Ugyanaz, ami következni fog. Mi az, ami lett? Ugyanaz, ami megint lesz. Nincs semmi új a nap alatt. Ha valaki ezt mondja: Íme ez új dolog – az már az előttünk elmúlt századokban is megvolt.« Csakhogy Salamon itt azokról a dolgokról beszél, amikről előbb is szó volt, vagyis az elmúló és keletkező nemzedékekről, a nap körforgásáról, a víz folyásáról s bizonyára mind azon dolgokról, amelyek fölbukkannak és eltűnnek. Ugyanis előttünk is voltak, velünk együtt is élnek és utánunk is lesznek emberek. Így van ez az állatokkal és a növényekkel is. [...]”

Amint mondtam is, távol legyen, hogy mi is elhiggyük ezt. Mert Krisztus egyszer halt meg a mi bűneinkért, s miután »föltámadott a halálból, többé meg nem hal, és a halál többé nem uralkodik rajta.« A feltámadás után mi is »mindenkor az Úrral leszünk,« akinek majd elmondjuk, amire a szent zsoltár ösztönöz: »Te, Uram, megtartasz minket, megőrzöl minket is e nemzetségből mindörökké.« Azt gondolom azonban, hogy eléggé áll reájuk a következő rész: »Köröskörül járnak a gonoszok.« Nem azért, mintha az általuk elképzelt körforgás szerint visszatérne az életük, hanem azért, mert ily módon bolyonganak útjukon, vagyis hamis a tanításuk.”²

A teremtés előtt viszont anyagi értelemben nem volt semmi, még idő sem. Ezt vallja ma a tudomány is, legalábbis azok, akik nem gondolják, hogy a világ a kezdetekkor egyetlen pontba volt összesűrűsödve, ám e nézet követői is elismerik, hogy a világegyetemen kívül nincs idő és tér. Erre a következtetésre már Ágoston is eljutott az 5. század elején:

„Te alkottad magát az időt, így nem iramodhattak tehát korszakok tova, amíg az időt te meg nem teremtetted. Ha pedig az ég és a föld előtt nem létezett idő, fölösleges a kérdés, hogy mit műveltél akkor? Hiszen nem volt még »akkor«, amikor idő nem létezett.”³

Az Isten időtlensége mellett érvelő Ágoston mondatai után vizsgáljuk meg azt is, hogy édesanyanyelvünk hogyan vélekedik az idő mibenlétéről. Nyelvünk időről alkotott eszménye, ami (ő) kezdőpontból kiinduló (i), onnan távolodva haladó (d), mindig a jelenben lévő (d) és ott hatóként (d) képződik le el-

² Szent Ágoston, *Isten városáról*, köt. III (Budapest: Kairosz Kiadó, 2006), 115-118 / XII.XIV. fejezet.

³ Augustinus, *Vallomások*, 357 / XI.XIII.15. szakasz.

ménkben. Ne feledkezzünk el arról sem, hogy az ő hang mint részesülő a jelen és a jövőidő részesülője – a múlté a *t* hang –, ami így szintén mutat a távoli (ő) jövőbe. Az idő hangjai tehát egyszerre mutatnak a kezdetre, azaz a múltba (*i*), valamint a jelenbe (*d*), és a jövőbe (ő).

idő (CzF): „(i-dő v. i-d-ő) Másképp: üdő. Tiszta gyöke az egyszerű *i* v. *ü* hang, mely mozgást, menést, haladást jelent, s megvan az *i*-get (v. *ü*-get), *i*-deg, illan, indul, ireg, izeg szókban. [...] Ezen *i*, valamint a szanszkritban, hajdan ige-nyelv volt, s részesülője legegyszerűbben *i*-ő, azaz mozgó, menő, haladó, s *d* közbevetéssel lett *i*-d-ő, [...]

Azonban némileg eltérő értelemmel lehet annyi is, mint: *i*-öd-ő v. *ü*-öd-ő, valamint *úz* = *ü*-öz, *ü*get, am. *ü*-ög-et, *ü*ldöz = *ü*-öl-d-öz stb. [...]

'Idő' vagy 'üdő' tehát eredetileg jelent oly valamit, mi mozog, jár, megy, halad.”

Ha az időt vonalként értelmezzük, akkor az éppen megélt pillanat, a jelenünk csupán egyetlen pont, mely önmagába zárt, osztatatlan egység. Ha így tekintünk rá, valóban az idő *d* hangjának jelentését írtuk körbe, mely mint az előbb már láttuk, jelent függő vagy valamitől/valakitől származó létet – Istentől függőt/származót – és önható, azaz bennmaradó munkásságot, hiszen létezni és cselekedni is csak a jelenben tudunk. A múlt és a jövő is a jelen létezésének függvénye, ezért a teljes idősor is az, a kezdetektől a beláthatatlanságba vesző jövőig. Isten előtt minden a jelenben van, mivel csak így tartják meg valóságukat.

„Ha tehát kiragadjuk az időből a részletekre, még a pillanat parányi részeire sem oszthatót, csupán az nevezhető jelennek. Ez azonban olyan sebesen surran át a jövőből a múltba, hogy időbeli kiterjedése nincsen. Ha ugyanis volna kiterjedése, már föloszthatnánk múlttra és jövőre. A jelennek azonban nincsen terjedelme.”⁴

„Teljes egészében jelenlévő idő azonban nincsen. Nyilvánvaló, hogy minden múltat kerget a jövő és minden jövő a múltból következik és minden múlt és minden jövő a mindig jelenvalóból nyeri létezését, belőle fut elő.”⁵

„A Te éveid: egy nap. Napod: nem napról napra, hanem örökös ma, mert mai napod nem ad holnapnak helyet, s a tegnapi sem következik. A mai napod örökkévalóság. Azért nemzetted Magaddal Egy Öröknek, Akinek így szóltál: »A mai napon nemzettelek téged.«”⁶

Korábban Arisztotelész is igen sokat foglalkozott az idő, és különösen a jelen pillanatának kérdésével. Számára a *most* nem kiterjedés nélküli pont, mivel az időt nem látta feloszthatónak, mert értelmezése szerint így az nem lenne folytonos. Ezért a *most*ot a múlt, és a jövő közös határfelületeként határozta meg.

„[...] arra hajlik az ember, egyáltalán nem is létezik idő, legalábbis kétséges és homályos [hogy létezik-e]. Hiszen az egyik része már elmúlt, vagyis már nincs, a másik része előtte áll a létezésnek, vagyis még nincs.”⁷

„Továbbá az is nyilvánvaló, hogy ha nincs idő, akkor »most« sem létezik, és ha nincs »most«, akkor idő sem létezik.”⁸

„[...] mivel összefogja a múlt és a jövő időt, a *most* az idő folytonossága, és határa az időnek, mert az egyiknek kezdete, a másiknak vége.”⁹

4 Augustinus, 361 / XI.XV.20. szakasz.

5 Augustinus, 355 / XI.XI.13. szakasz.

6 Augustinus, 358 / XI.XII.16. szakasz.

7 Arisztotelész, *A természet*, ford. László Bognár (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2010), 80 / IV.10.217b.

8 Arisztotelész, 83 / IV.11.219b-220a.

9 Arisztotelész, 87 / IV.13.222a.

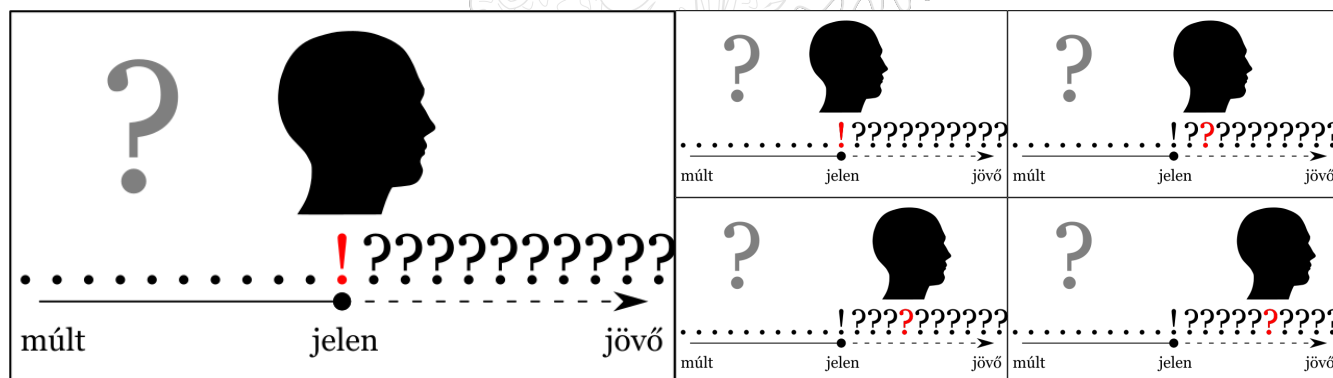
A két külön szemléletmód csupán első ránézésre tűnhet egymásnak ellentmondónak, viszont nyelvünk ismét egyszerű megoldást kínál, amivel feloldhatjuk ezt a látszólagos ellentmondást, ugyanis a g hang egyszerre jelenti a pontszerű egységet, valamint a határt is, ugyanakkor a lét jelentését is hordozza az idő szavunk d hangjának rokonaként. S hogy a d és a g hang létbeli rokonsága nem csupán játék a hangokkal, jól mutatja ezt az idők teljességét (múlt, jelen, jövő) kifejező ige szavunk is melynek változataként is értelmezhető az idő szó. Ez az összefüggés azonban újra a teremtés legmélyebb titkaiba enged betekintést.

Ha nyelvünkre hallgatunk, olyan érzésünk támadhat, hogy az idővel kapcsolatban a megoldást valamiképpen az ágostoni és arisztotelési nézet együttese adja majd meg. Ennek belátásában segíthet Arisztotelész, aki az érzékszervekkel kapcsolatos vizsgálatai során a fentiekkel szintén azonos megállapításra jutott. A *Lélek* című írásában azt kutatta, hogy az eltérő jellegű érzékelések hogyan képesek egységes rendszert alkotni. Végül arra a következtetésre jutott, hogy ez csak akkor lehetséges, ha ezeket az érzeteket feldolgozó szerv, a lélek olyan egy (g), azaz egység, mely képes ezeket elhatárolni (g), ezáltal elkülönítetten, ugyanakkor mégis egységesen (g) kezelni.

„Mi az, aminek segítségével a lélek megítéli, hogy miben különbözik az édes és a meleg? [...] Ez ugyanis valami egy, oly módon, mint a határ”¹⁰

A megismerő vagy értelmi (kognitív) nyelvészet kétféle időszemléletet különböztet meg egymástól. Az egyik szerint az idő áll, és a megfigyelő mint a jelen mozog az időegyenesen (ego-moving: EM). A másik felfogás szerint pedig a megfigyelő áll, és az idő halad (time-moving: TM). Ha valami mozog, az mozgásának irányába tekint. A mai nyugati tudományos szemlélet ott követi el az alapvető hibát, hogy az EM alapján feltételezi, hogy ha mozgunk, akkor a jövő előttünk van, a múlt pedig hátul.

Megjegyzések a képekhez: A múlt időpillanatai pontokkal (.) vannak jelölve, mint befejezett, állandósult pillanatok, tehát ezek kijelentések. A jelen időpillanata felkiáltójellel (!) van ábrázolva, mivel ez a cselekvés pillanata. A jövő pedig mivel kérdéses, ezért kérdőjelekkel (?) ábrázoltattak.

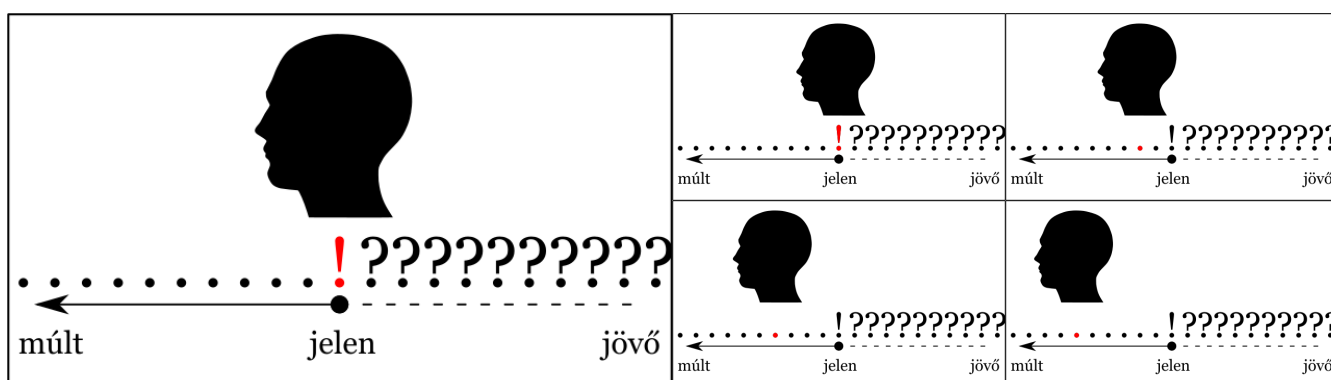

1. Ábra: Az idő mozog (nyugati elképzelés)

2. Ábra: A megfigyelő mozog (nyugati elképzelés)

A magyar, és a bibliai héber nyelv viszont úgy tekint az idő folyamára, hogy ha a jelen van a rögzített nulla pontban, akkor a múlt az, ami ettől a nulla állapottól folyamatosan távolodik. Ebből arra következtethetünk, hogy a jelenben lévő ember mintegy a múlttal szemben, azt szemlélve áll, és a jövő van a háta mögött, amin nincs is mit szemlélni, hiszen nem is ismeri, mert csak Isten ígéreteiben bízhat.

¹⁰ Arisztotelész, „A lélek”, in *Lélekfilozófiai írások*, ford. Kornél Steiger (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1988), 134 / III.7.431a.

3. Ábra: Az idő mozog (magyar elképzelés)

4. Ábra: A megfigyelő mozog (magyar elképzelés)

A Szentírásban a Prédikátor könyve ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Aki megtartja a parancsot, nem tapasztal rosszat, a bölcsnek szíve pedig tudja, hogy eljön a számadás ideje. Mert minden dolog számára van idő és ítélet, csak hogy súlyosan nehezedik az emberre a baj. Nem tudja ugyanis, mi fog még történni, és nincs, aki megmondja neki, miként lesz majd.” (Préd 8,5-7) „A balga szaporítja a szót: »Az ember nem tudja, mi volt előtte, és hogy mi lesz utána, ki mondhatná meg neki?«” (Préd 10,14)

Vajon mi lehet az oka ennek a két eltérő szemléletmódnak? Nagy valószínűség szerint az, hogy a nyugati népeknek nincsen múltjuk, ezek nagyon fiatal nemzetek, ezért nincs is mit szemléljenek őseik világán. De azzal, hogy előre a jövőbe tekintenek, megint csak a semmibe tekintenek, hiszen a jövőt nem ismerhetik. A magyar, a héber, valamint más keleti népek a hagyománytiszteltükből fakadóan őseiket mindig is nagy becsben tartották, és úgy gondolták, hogy tőlük érdemes, és kell is tanulni, ezért mindig rájuk tekintettek. Nem is volna semmi baj a hivatalos időszemlélettel, ha nem hinnék azt a nyugati népek, hogy az ő időfelfogásuk a helyes, ami természetes fejlődés eredménye, miközben valójában csak a gyökértelenségük lenyomatáról van szó, mely a nemzeti múlt hiányából fakad.

Bár ma már egyre többször hallani itthon is olyan nyugati kifejezéseket, miszerint: *előtted áll az egész élet*, de meglátandjuk, hogy a magyar észjárás szerint valójában még *sok időnk van hátra*. Vagyis a jövő a hátunk mögött van, mivel ismeretlen.

Most azonban vizsgáljuk meg, hogyan jelennek meg az eddig tárgyaltak az idővel kapcsolatos kifejezések szintjén, hogy egyértelműen megállapíthassuk, melyik időfelfogás a helyes.

3. A héber bibliai időszemlélet

Bevezetéképp nézzük meg, hogy az Ószövetségből hogyan ismerhető meg a *múlt van előttem* időfelfogás. A történelem Istene a jelenben az az Isten, aki a jövő ura, mivel kinyilvánítja szövetségkötési szándékát, mely jövő az emberrel ma folytatott párbeszéde során alakul:

„Tudd tehát, hogy az Úr, a te Istened erős és hűséges Isten, aki ezerízíg megtartja a szövetséget, s az irgalmasságot azokkal szemben, akik szeretik őt, s megtartják parancsait, de legott megfizet azoknak, akik gyűlölik őt: elpusztítja őket, nem késlekedik, legott megadja nekik, amit érdemelnek. Tartsd meg tehát azokat a parancsolatokat, szertartásokat és rendeleteket, amelyeknek a megtartását ma megparancsolom neked.” (MTörv 7,9-11)

Az egyén ennek a reményteli jövőnek, mint Isten népének tagja, a részese, az engedetlen azonban önmagát távolítja el abból. A ma hirdetett ige a ma nemzedékét egyértelműen összekapcsolja az elkövetkezendő nemzedékekkel, akikre ez az ige éppúgy vonatkozik:

„De nemcsak veletek kötöm meg ezt a szövetséget és létesítem ezt az esküvel megerősített szerződést, hanem minden jelen- és távollevővel egyaránt.” (MTörv 29,13-14)

Az isteni üzenet szerint tehát az az ember, aki éberén él a mában, Isten népének tagjaként szervesen kapcsolódik a saját nemzedékét megelőző eseményekhez, és ugyanúgy az elkövetkezendőkhöz. Az életének további sorsára vonatkozó döntést azonban Isten a jelenben – azaz a mában – elhangzó ígére való odafigyelés, és az atyák történetének szem előtt tartása hozza meg:

„Ami rejtve van, az az Úrnak, a mi Istenünknek a dolga; ami nyilvánvaló, az a miénk s a mi fiainkéi mindörökké, hogy teljesítsük ennek a törvénynek minden ígését.” (MTörv 29,28)

A titkok a jövőt jelentik, a számunkra ismert kinyilatkoztatott dolgok azonban az értelmezhető történelemben elhangzott ígéret és eligazítás ígéit.

Jól látszik a nyugati embernek a természetes időhöz fűződő viszonyától való eltérő időfelfogási módja, mely az Ószövetség egyik elterjedt szóhasználatában még egyértelműbbé válik. Az izraelita ember az elmúlt időket mint adott dolgokat maga előtt látja.

Vers	Eredeti héber	Wolff-féle fordítás	Káldi-Neovulgata
Zsolt 143,5	זְכַרְתִּי יְמֵי מִקְדָּם הַגִּיתִי בְּכָל-פְּעֻלָּה	Visszaemlékszem az <i>előttem</i> (mikkedem) volt napokra, végiggondolom minden tettetted	Megemlékezem a régi időkről, gondolkodom minden tetteteden

Az *'ah^arit* (אַחֲרִית) az eljövendőt, a hátam mögött lévő jelöli, ami utánam következik, célját úgy éri el, hogy a maga előtt elterülő és belátható dolgok alapján tájékozódik. A magát feltáró történelem tanúsodik nekem a jövendő Uráról. Az emberi tekintet számára a korábban láthatatlan eljövendő itt a múlt próféta jövendöléseinek világosságába kerül. Csak ettől kezdve képezhető a héberben a jövő fogalma a *habbá'ot* (הַבְּאוֹת) az eljövendő szóval. Először tehát maguk az elkövetkezendő események indulnak meg az ember felé; az ember magától nem fordul feléjük. Csak az fordul várakozva afelé, ami eddig beláthatatlanul a háta mögött rejtőzött, aki hallotta az ígéreteket. A jövő tehát az izraelita ember számára nem előtte, hanem a háta *mögött* ('aħar (אַחַר)) van.

Vers	Eredeti héber	Wolff-féle fordítás	Káldi-Neovulgata
Jer 29,11	כִּי אֲנֹכִי יְדַעְתִּי אֶת-הַמְּחֻשְׁבֹת אֲשֶׁר אֲנֹכִי חָשַׁב עֲלֵיכֶם נְאֻם-יְהוָה מִחֻשְׁבוֹת שָׁלוֹם וְלֹא לְרָעָה לָתֵת לָכֶם אַחֲרַיִת וְתִקְוָה	Mert csak én tudom, mi a tervem veletek – így szól az Úr –: békességet és nem romlást tervezek, és <i>'ah^arit</i> ot és reményt adok nektek.	Mert én ismerem a gondolatokat, amelyeket gondolok rólatok – mondja az Úr –: békességre és nem veszedelemre vonatkozó gondolatokat, hogy jövőt és reményt adjak nektek.

4. A magyar időszemlélet és a belőle fakadó téri tájékozódás kifejezései

Most azt vizsgáljuk meg, hogy az előbbieken felvázolt héber időszemlélet és annak kifejezései felfogásukban vajon egyeznek-e a magyarral? Mert ha igen, akkor az megint csak a magyar nép és a magyar nyelv, valamint a magyar műveltség ősiségét bizonyítja, valamint azt, hogy az idő ebbéli felfogása nem kifejezetten héber sajátosság.

4.1. Első ↔ utósó (utolsó), hátsó

Vizsgálódásunkat kezdjük azzal, miként gondolkoznak a magyarok egy általános sor szélső elemeiről. A nagyságban, számértékben legkisebbet, vagy az időben legkorábbi nevezzük elsőnek, és a legnagyobb méretűt vagy értékűt, illetve a legkésőbbit pedig utolsóknak. Arisztotelész az elsőnek négy különféle jelentését határozta meg. E gondolatok nagyon fontosak lesznek a későbbi fejtegetéseink során, éppen ezért alaposan rájuk kell rágjuk meg őket, hogy később könnyebben megemésztessük.

„Négyféle értelemben mondunk egyet a másikkal **elsőbbnek**. **Először** és **elsősorban idő szempontjából**. Ennek alapján mondjuk azt, hogy egyik a másikkal **idősebb** és **régibb**; hiszen a nagyobb időre való tekintettel mondjuk, hogy **idősebb**, meg **hogy régibb**. **Másodszor** **elsőbbnek** mondjuk azt, ami **a létre való következtetés szempontjából** nem cserélhető föl; pl. az egy **elsőbb** a kettőnél, mert ha kettő van, rögtön következik, hogy egy is van, – viszont ha van egy, nem feltétlenül van kettő is. Tehát az egyről a másik létre való következtetés nem fordítható meg, és nyilván az az **elsőbb**, amelyiknek az éltéből a másikéra való következtetés nem fordítható meg. **Harmadszor** pedig bizonyos **sorrend**, illetve **fontosság**, **rang** alapján mondjuk azt, hogy **elsőbb**; mint pl. a tudás, illetve tudomány és a szónoki beszéd esetében. Mert a bizonyítható tudás, azaz a tudomány esetében van **elsőbbrendű** és **másodrendű**; hiszen a mértani elemek **elsőbbrendűek**, mint a mértani idomok; meg a nyelvtani elemek is, azaz a betűk **elsőbbrendűek**, mint a szótagok; és a szónoki beszédnél is hasonlóan; hiszen a bevezetés a sorrendben **előbbi**, mint a tárgyalás.

Aztán az **említettéken kívül** még a **jobb** és **tiszteltebb** is természetből fogva **elsőbbnek** tűnhet. Hiszen legtöbbször **elsőbbnek** szokták mondani azokat, akiket **jobban** tisztelnek, és **jobban** szeretnek.”¹¹

Fejtegetésünkben nem előrerohanva, ám a fentiek alapján gondoljuk végig, hogy illenek-e Istenre az említett szempontok, miszerint időben, létben, fontosságban és tisztelet szempontjából előrébb való-e nálunk?

4.2. Előd ↔ utód

A nemzedékek leszármazási sorában ez előttem lévők az elődök. S mivel látni csak az előttünk lévő dolgokat vagyunk képesek, mi magyarok az elődeinket szemléljük, akik az időben nálunknál korábban éltek, vagyis a magyar ember szintén a múlt felé fordul, és nem az ismeretlen jövő irányába. Az utódok pedig a sorban utánunk állók, a hátunk mögött lévők.

Most kezdjünk kicsit alámerülni a hangok tengerében! Az *előd* és *utód* szavak *d* hangja függő létet fejez ki, tehát az elődben az időben előttem álló embert tisztelhetem, akitől függ az én létem, az utód pedig a létben tőlünk függő ember. Az *ő* és az *o* hang minőségi részesülökként hivatkozik arra a személyre, aki az *el* és *út* értelményét birtokolja. Az *el* szó jelentésének kifejtésével még várunk kicsit, fokozzuk a feszültséget, hogy még izgalmasabb legyen a végkifejlet, ám az *ut* azaz az *út* szó szintén könnyen értelmezhető, mivel a *t* a távolodást, az *u* vagy *ú* pedig az üresség hangjaként az ismeretlent vagy a nagy távolságot fejezi ki. Az *út* tehát a magyar észjárás szerint az ismeretlenbe, a nagy távolságba távolodó. Az ismeretlen pedig megint csak olyan dolog amit nem láthatunk.

11 Aristotelész, „Kategoriák”, in *Organon*, ford. Ödön Rónafalvi és Miklós Szabó, köt. Első, Görög és latin írók 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 94-95 / 12.14a.

EL	Elöttem lévő távolodó mozgás (l).
EL-Ő	Aki/ami (ő) távolodó minőségű (ő).
EL-Ő-D	Előre távolodó minőségű lét (d).

ÚT	A láthatatlan – tehát ismeretlen, ebből következően mögöttem lévő – messzire (ú) távolodás (t).
UT-Ó	Aki/ami (ó) (még) ismeretlen távoli minőségű (ó).
UT-Ó-D	(Még) ismeretlen távoli minőségű lét (d).

4.3. Előző ↔ követ(kez)ő (utózó, utolzó)

Mozgást nemcsak az ember képes végzeni az időben, hanem az idő maga is halad. Sajnos ezeknél a kifejezéseknél már erősen érződik a felvett nyugati tudományos gondolkodás zavaró hatása. Bátran kijelenthetjük, hogy a magát öntömjenező nyugati tudomány, mely meg van róla győződve arról, hogy mindent jobban tud mint mindenki más, hiszen „*csak szakértők képesek megállapítani a szavak helyes jelentését*”¹², az idő felfogásával kapcsolatban sem a letisztulást és az egyértelműséget hozta el nekünk, hanem éppen ellenkezőleg: elképesztő zavart és kavardást okozott az emberek fejében. Azért lássuk be – előző fejtegetéseinkre visszatekintve –, hogy ez a fellengzős gög egészen Platónig nyúlik vissza.

Gondolom már szinte mindenki állt sorban például csekk befizetés közben a postán, vagy az autópályán araszolva a kocsisorban. Amikor a budapestiek nyáron a Balatonra utaznak, az autópályán hosszú, végeláthatatlan autósorok alakulhatnak ki. A jobb megérthetőség kedvéért az autópálya kocsisorát tekintsük most az idő folyamának! Az első autó, mely a sor elején áll, jelenti az első időpillanatot, azaz a világ teremtését, mely egyre távolodik a kiindulási pontjától, a példánkban Budapesttől. Még hogy nem Magyarország a világ közepe?! A mi autónk valahol a sor közepén halad. Az előttünk lévő autók az előző időpillanatok, azaz a múltat képviselik, a minket követők pedig a következő időpillanatok, vagyis a jövőt. Nos, akinek ez még nem egyértelmű, gondoljon arra, hogy kinéztünk az út mellett egy benzinkutat, és ezt tekintjük a jelen álló pillanatának. Mire a mi autónk odaér, addigra az előző autók – mint időpillanatok – már elhaladtak mellette, tehát olyan időpillanatokat képviselnek, melyek már elmúltak. Az engem követők – melyek nyilvánvalóan mögöttem vannak – viszont majd csak ezután érnek oda, így azok a jövő, hiszen a benzinkút szemszögéből nézve azok haladnak a benzinkút felé, azok jönnek a benzinkút irányába.

Ha azonban valami miatt autónkkal meg kell állnunk, és félrehúzódunk a leállósávba, akkor innentől kezdve tekinthetjük magunkat az álló, tehát állandó jelen pillanatnak. A menetirányunk azonban továbbra sem változik, így ugyanúgy előre tekintünk, és az előttünk lévő autók lesznek a távolodó múlt, a mögöttünk lévők – melyek most már ugyan a szó szoros értelmében nem követnek, mert már elhaladnak mellettünk, de a hátunk mögött vannak – a közeledő jövő. Hacsak nem hajtunk fel menetiránnyal szemben az autópályára, vagy nem csinálunk megállás közben vagány kézifékes megfordulást, nem állhatunk a jövő irányába, csakis a múlt lehet előttünk.

¹² Zoltán Kövecses és Réka Benczes, *Kognitív nyelvészet* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010), 57 / IV.2.1. fejezet.

4.4. Előre ↔ hátra (utóra, utolra)

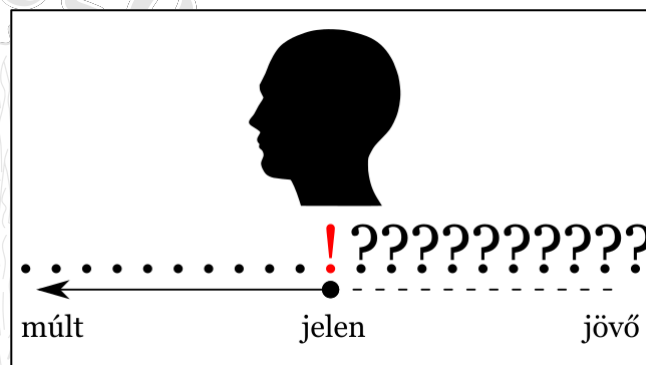
Újra tudatosítsuk magunkban a kétféle időszemlélet eltérő voltát, tekintsük át ismét az ábrákat, mivel ez lesz a kulcsa minden további ismeretünk megértésének. Rámutatunk arra, hogy a nyugati időszemlélet önellentmondásba keveredik, mivel következetlen.

Elsőként nézzük meg azt az esetet amikor az idő végez hozzánk képest mozgást. A megismerő nyelvten szerint az idő olyan mozgó lényezet (entitás), amely előre halad. Ez az elképzelés, mely szerint az idő múlása egy tárgy mozgása, fogalmi hasonlatra (metaforára) vezethető vissza, amely a nyelvben is megnyilvánul. Az időről olyan igék segítségével szoktunk beszélni, mint repül, cammog, megy, rohan stb.¹³ Tehát az idő előre halad, a sor eleje felé! Ezt jól jegyezzük meg, de kérdés még az, hogy mihez képest halad előre? A viszonyítási pont meghatározásához szintén a megismerő nyelvészetnek a térrel kapcsolatos kutatásait vesszük alapul. „Mivel a térbeli viszonyok igen elvontnak számítanak, megértésükhöz [...] gyakran támaszkodunk alapvető fizikai tapasztalatainkra, egészen pontosan a testünkkel kapcsolatosakra”¹⁴ A viszonyítási pontunk tehát a testünk, hiszen az ember önmagából szemléli a világot, nem valaki más bőrébe bújva. De a viszonyítási pont nemcsak a tér esetében az Én, hanem minden más megismerési folyamat kapcsán is.

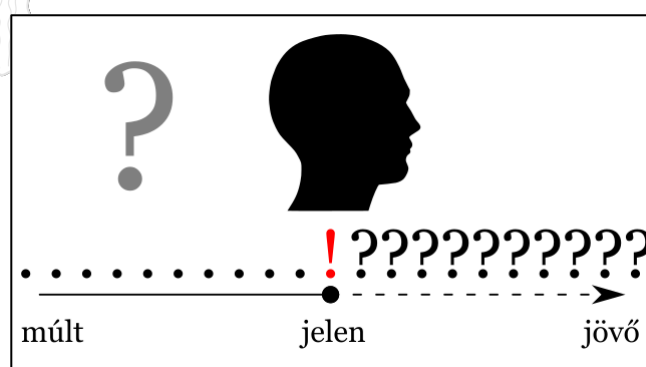
Az idő az Én jelenéből szemlélhető csak, tehát ha az idő hozzám képest – mint jelenponthoz képest – mintegy előre mozog, akkor arrafelé kell mozognia amerre nekem van az előre. Ez pedig számomra, mint az álló jelenpont számára azt jelenti, hogy csak akkor érnek el a jövőből érkező vagyis felém jövő pillanatok (az ábrán a kérdőjelek), ha az előre a múltban van, tehát a mozgó idő arrafelé távolodik, amerre én tekintek, és ezáltal a jövő pillanatok a hátam mögül fognak felém közeledni, vagyis felém jönni (az ábrán a kérdőjelek) – minthogy a jövő a felém jövő időt jelenti –, s végül engem elérni.

Ezzel szemben a nyugati felfogás szerint az ismeretlen jövő (?) van előre, de ha a jövőbe, tehát a jövő felé halad az idő, akkor a múltam az (az ábrán a pontok), ami felém közeledik, tehát visszafelé haladok az időben. (Ne véletlenül mondja a magyar ember az elvégzendő feladatokkal kapcsolatban, hogy az hátra vagy vissza van.) Ezzel az időfelfogással azonban több gond is van.

- 1) Ha a múlt a hátam mögött van, akkor már azt sem ismerem, amit elvileg kellene, ami már megtörtént.
- 2) Nem ismerhetem a jövőt sem, akárhogy figyelem is, hiszen az még az Istennél van, s csak annak mutatja meg akinek jónak látja.

5. Ábra: Magyar időszemlélet, arccal a múlt felé

6. Ábra: Nyugati időszemlélet, arccal a jövő felé

13 Vö. Kövecses és Benczes, 89 / VI.2.11. fejezet.

14 Kövecses és Benczes, 99 / VII.2.1.3. fejezet.

Jól látszik, hogy korunk gyilkos eszméi ebből az időszemléletből fakadnak. A kommunizmus *múltat végkép eltörölni* kívánó szellemisége, a liberalizmus, csak a *jövőbe tekints* (ami még nincs is) elképzelése termeli ki magából az *élj a mának* jelszavakat, hiszen ekkor már se múltunk, se jövőnk, csak a reménytelenség. Ez a társadalmi kilátástalanság időfelfogása, ez a halál kultúrájának gyökere, pedig úgy tűnik itt senki nem keresi ma a gondok forrását.

Remélem mindenki számára sikerült szemléltetnem a nyugatias felfogás önellentmondásosságát. Látható, hogy a idő szemléletének iránya egyáltalán nem részletkérdés, hanem pontosan ezen áll vagy bukik lét felfogásunk alapja.

Már a hétköznapi életünkbe is beitta magát a nyugati időszemlélet, és ez az oka annak, hogy sok ember már nem tudja, hogy amikor az órát át kell állítania, akkor az előre, vagy a hátra fogalmak mit is jelentenek, merre is tekerje a mutatókat, pedig a magyar nyelvi felfogás szerint az előre mindig a idő-sor eleje felé, azaz a múlt felé való fordulást, vagy a múltba történő mozgást jelenti.

Most lássuk azt, amikor nem az idő mozog, hanem mi mozgunk az időben, és az időt tekintjük állónak. Ismét a megismerő nyelvészeti kutatások eredményeihez nyúlhatunk, és nézzük meg, hogy mire jutottak nyugati testvéreink e tárgylattal (témával) kapcsolatban. Tudnunk kell, hogy nem csak a hazai gondolkodásban okoz zavart az a szemlélet, amivel a hivatalos tudomány dolgozik, hanem még a nyugati népeknél is, akiknek gyökértelenségük ellenére nyelvük még őrizgeti a magyar/héber szemléletmód nyomait. Gondoljunk például arra, hogy a németben a *Vorgänger* (előd) szó is a *Vorgang* (folyamat, lefolyás) szóból ered, mely még a kapcsolatot is szemlélteti az ősök felé, mindez pedig a *vor* (elő) szóban gyökeredzik.

Ezzel a kusza helyzettel foglalkozik Lera Boroditsky és Michael Ramscar *halott hasonlat elmélete*: olyan személyeket kérdeztek meg az előre kifejezés jelentését illetően, akik éppen vonaton utaztak. Mivel az utazás az idő egyik forrástartományának számít, a vonaton való utazás e forrástartomány egyik valós megtestesülési formája, ahol a megfigyelő van mozgásban, és az idő a megfigyelőhöz képest mozdulatlan tárgy, vagyis az idő múlása maga a megfigyelő mozgása. Ezzel szemben *az idő múlása egy tárgy mozgása* fogalmi hasonlat esetén a megfigyelő mozdulatlan, az idő pedig a megfigyelőhöz képest mozgó tárgy. Ha valóban e fogalmi hasonlatok segítségével gondolkodunk az időről, és ha a gondolkodásunkat befolyásolja az, hogy éppen mozgásban vagyunk-e, akkor feltételezhető, hogy a vonaton utazó emberek inkább *az idő múlása a megfigyelő mozgása* hasonlatot alkalmazzák az időről való gondolkodásukban, mivel maguk is éppen mozgásban vannak.

A kísérletben a vonaton utazó emberektől megkérdezték, hogy ha egy jövő szerdai megbeszélést két nappal előrébb kell tenni, akkor melyik napon lesz végül megtartva a találkozó? Ha a válaszadók gondolkodásukban a mozgó megfigyelő hasonlatot alkalmazzák, akkor várhatóan az lesz a válaszuk, hogy a megbeszélés pénteken lesz megtartva, hiszen a megfigyelő halad előre az időben. Ha azonban gondolkodásukban a mozgó tárgy metaforára támaszkodnak, akkor hétfőt fognak mondani, mivel ebben az esetben az idő az, ami előre mozog, tehát közeledik felénk. (Már itt látszik a jövő felé való fordulás mindent összeköcölő jellege, mert ha a jövőnek háttal állunk, akkor az előre mindkét esetben a korábbi időpontot fogja jelenteni. Tehát maga a tudományos nézőpont az, ami garantálja a kísérletből levonható következtetések hamis eredményét.)

A válaszadók többsége azt válaszolta, hogy a megbeszélésre pénteken kerül sor, vagyis a vonaton való utazás valószínűleg befolyással bírt arra, ahogyan az emberek az időről gondolkodtak. A kutatás azt látja bizonyítottnak, hogy még olyan nagymértékben egyezményes szó, mint az angol *forward* (előre)

megértése sem szó szerint történik, hanem fogalmi hasonlatok (metaforák) segítségével. Az időre vonatkozó *forward* megértéséhez igenis támaszkodunk a térrel kapcsolatos ismeretünkre.

Az angol – tehát már teljesen zavaros – és a magyar – még ép de zavarodó – nyelv eltérő szemléleti irányának jó bizonyítéka Szamarasz Vera Zoé kísérletete, melyet magyar anyanyelvűekkel ismételt meg. Ő az angol kísérlettel ellentétes eredményre jutott, bár az ő időfelfogása is azonos a nyugatival. Négy kérdést tett fel olyan személyeknek, akik éppen leszálltak a vonatról:¹⁵

- 1) Ha a titkárnőd közli veled, hogy „*a szerdai értekezletet két nappal előbbre tették*”, melyik nap lesz az értekezlet?

Válasz: Nem bizonyult kétértelműnek a magyar nyelvben, a válaszadók 99%-a felelt hétfővel.

- 2) Ha a mozipénztárban a következő feliratot látod: „*a 4 órai előadást 2 órával előbbre tették*”, hánykor lesz az előadás?

Válasz: Nem bizonyult kétértelműnek a magyar nyelvben, a válaszadók 99%-a a 2 órát tartotta a helyes válasznak.

- 3) Egy barátoddal egy konkrét számot kerestek egy magnószalagon, de sehogy se találjátok. Egyszer csak a barátod azt mondja neked, hogy „*tekerd 2 perccel előbbre, ott lesz!*”. Melyik gombot nyomod meg a magnón?

Válasz: Kétértelmű a magyar nyelvben, a kérdésre a válaszadók 72%-a a *Fast Forward* (előretekerés) gombot választotta, míg 28% szavazott a *Rewind* (visszatekerés) gomb mellett. Megjegyzendő, hogy itt már egyértelműen látszik a nyugati és a magyar felfogás közötti zavaró eltérés, hiszen a *Fast Forward* (előre) teker a lejátszás irányába a szalag vége felé tehát hátrébb, míg a *Rewind* (vissza) a szalag kezdetéhez azaz előre.

- 4) Pisti megérkezik Ferihegyre. Amint kilép a gépből 2 órával előbbre állítja óráját az időeltolódás miatt. Ha Pisti órája eredetileg 5 órát mutatott, most hány órát mutat?

Válasz: Kétértelmű a magyar nyelvben, a kérdésre 69% válaszolt 7 órával, míg 31% 3 órával. Itt látszik talán a legnagyobb zavar, ami azért is érdekes, mert amíg az első kérdésnél láthatóan a napok tekintetében mindenki érzi, hogy az előre a korábbi dátum, és a második kérdés esetében is szinte mindenki tudta, hogy a mozi előadást ha előbbre hozták, akkor az korábban van, addig az óráátállítással kapcsolatban a magyar emberek többsége már zavarban van, és fordítva érzi azt.

Jól mutatja a két időrendszer eltérő szemléletét, amikor Szamarasz az utolsó két kétértelmű kérdést feltette olyan személyeknek, akik éppen leszálltak a vonatról. Ekkor Boroditsky és Ramscar eredményeivel ellentétben, nem az EM, hanem a TM nézőpont erősödését tapasztalta.

Ellenőrizzük az eddig elemzett fogalmakat a CzF megállapításai alapján:

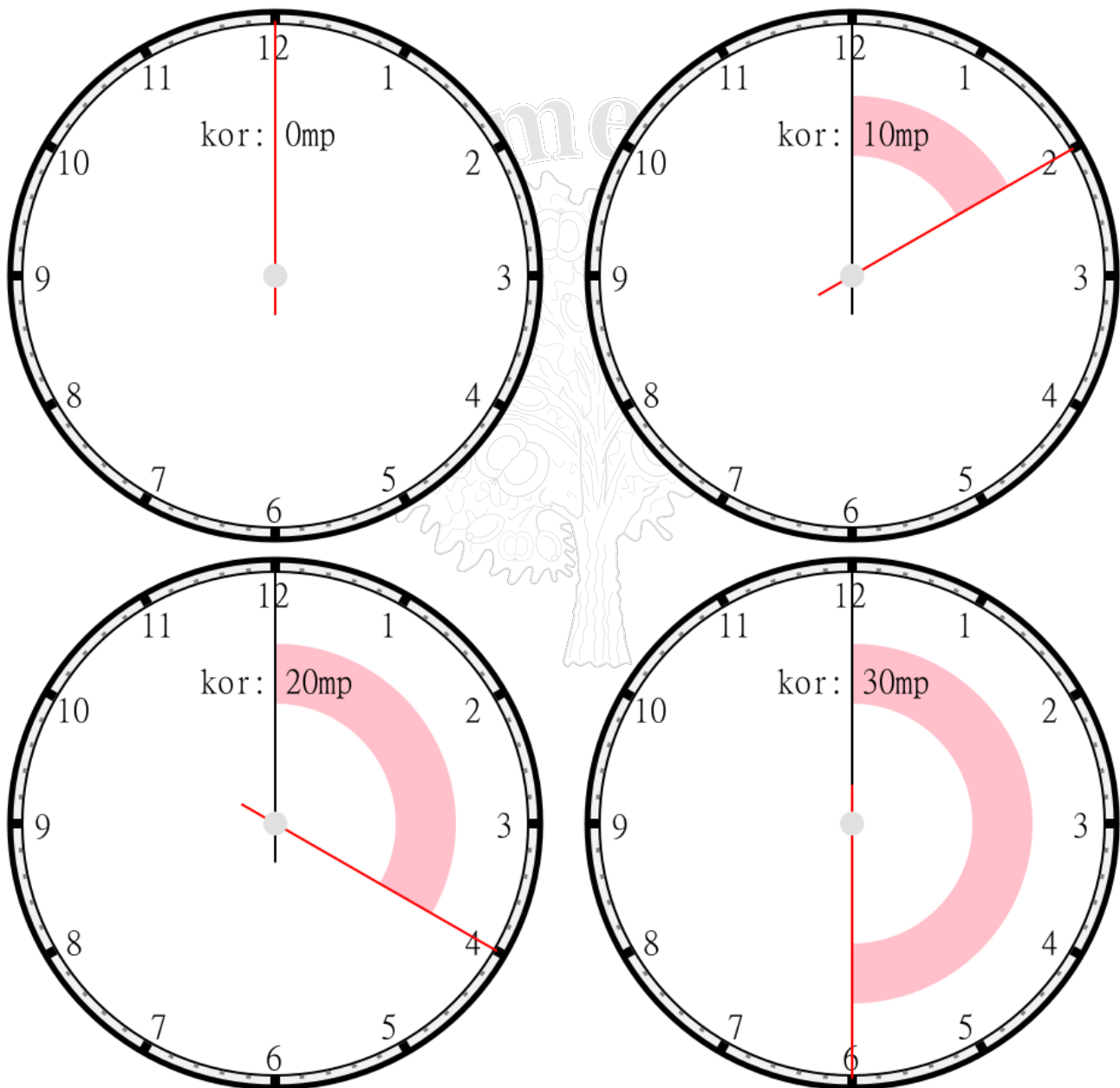
előre (CzF): „(el-ő-re) 1) Viszonylik oly helyre, térre, mely egy másiknál elsőbb, vagyis valaminek elejéhez közelebbi, s megfelel ezen kérdésre: hová? [...] 2) Oly időre, mely egy másikat jövőben megelőz, ezen kérdésre: mikor, mikorra?”

hátra (CzF): „(hát-ra) 1) Megfelel e kérdésre: merre? v. hova? s am. a hát után menő irányban, háttal vissza; ellentéte: előre. [...] 2) Hátra van mondjuk olyasmiről, mi még elé nem fordult, hanem következni fog, mi utóbb történik.”

15 Vera Zoé Szamarasz, „Az idő téri metaforái: a metaforák szerepe a feldolgozásban”, *Világosság*, sz. 8-9-10 (2006): 99-109., 106-7.

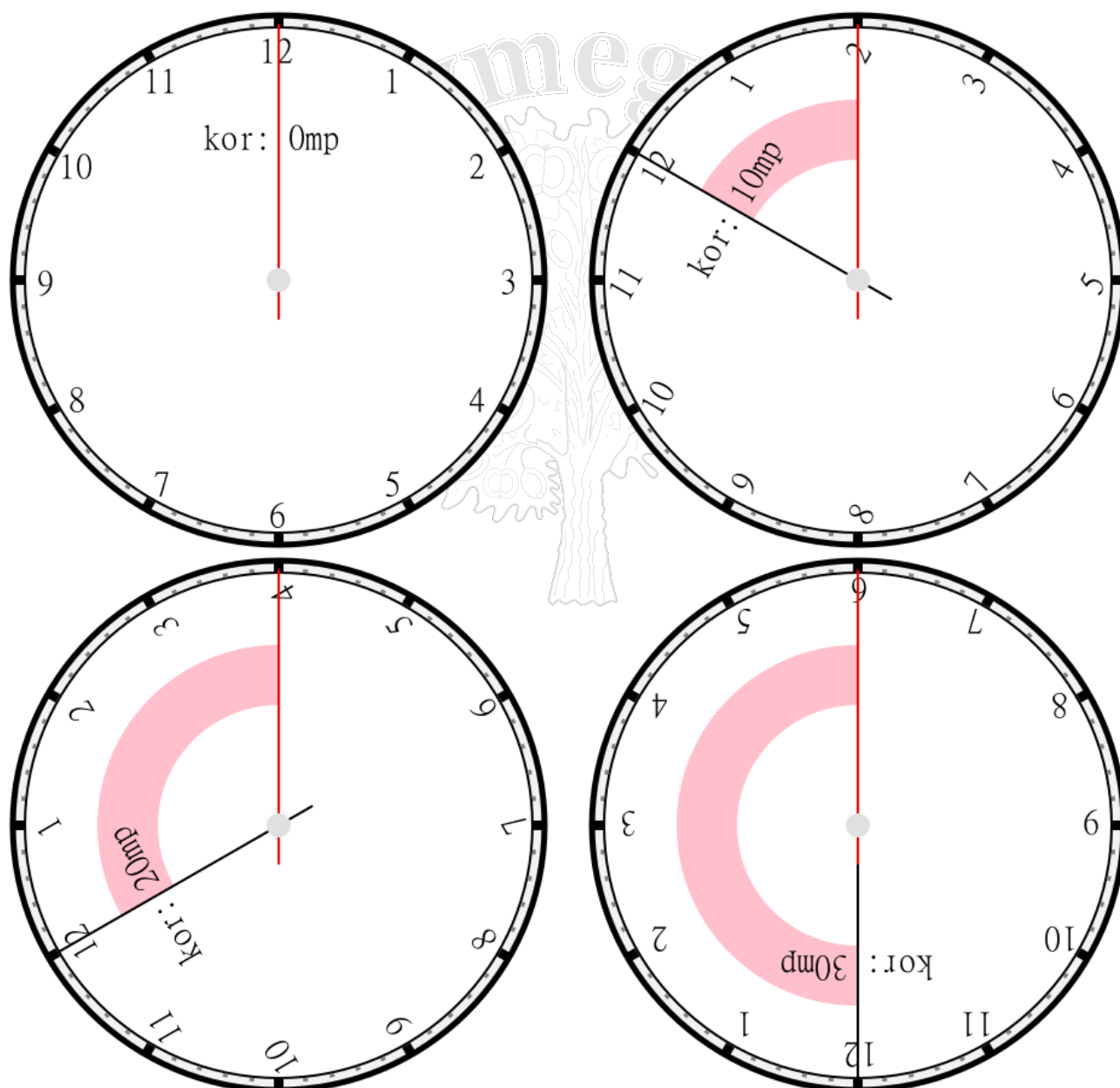
5. Miért lehet zavar a magyar emberek fejében az óraátállítás irányjaival kapcsolatban?

Az előzőekben megfigyelhettük, hogy a magyarul gondolkodó embernek az *előre* és a *hátra* irányok csak akkor jelentenek gondot – legyen az dátum, vagy időpont –, ha az valamilyen eszközhöz köthető, különben teljesen egyértelműek még a fogalmak jelentései. Arra keressük a választ, hogy miért alakulhatott ez ki, hogyan zavarta meg a helyes magyar időfelfogást a valóban kusza angol. Az óra helyes értelmezése igen érdekes feladat. Elsőre azt gondolhatnánk, hogy a mutatók járásának iránya – jelen esetünkben a mozgó ábrán a másodperc mutatóé –, azonos az idő haladási irányával, tehát ha a mutató előre halad – márpedig úgy tűnik, hogy előre halad a jövő irányába –, akkor az idő haladása is a jövő felé irányul, s mégiscsak a nyugati gondolkodás a helyes, s az eddigi itteni értekezés, mérő magyarkodás, s végső soron nyelvünk helytelen viselkedésének szégyenteljes beismerése.

7. Ábra: Mozgó mutatójú álló számlapú óra

Az órákon jó esetben legalább 2 mutató (óra és perc) van, esetleg 3.-ként kiegészítve a jelen ábrán ki-zárólagosan feltüntetett másodperc mutatóval is. Mindegyik mutató azonban a jelen pillanatot van hi-vatva megjeleníteni. A másodperc mutató ugyan percenként körbeforog, tehát percekre bontva mu-tatja az időt, a perc mutató órákra, a kismutató pedig fél napokra bontva teszi ugyanezt, de mind-egyik – ha jól jár az óra – a jelen pillanatot kell megjelenítse. Az emberi időfelfogás viszont Én köz-pontú, vagyis úgy szemléljük a világot, mintha mi magunk volnánk annak kellős közepe, ebből faka-dóan, mi vagyunk azok, akik nyugvásban vagyunk, s minden hozzánk képest mozog, illetve hozzánk képest foglal el helyet térben és időben. Emlékezzünk vissza az n hangoknál leírtakra, e hang szintén jelenti az én-t, de jelenti annak nyugvó állapotát is. Miért érdekes mindez? Mert ha az óra mutatói je-lentik a jelent, a mostot, akkor azoknak szükségszerűen állniuk kellene! Azonban nem ezt tapasztal-juk. A hagyományos mutatós óra olyan szerkezet, melyen a józan ésszel ellentétesen a jelenpont (je-lenmutató) mozog, és az idő folyamának megfeleltethető számlap viszont áll. Ez épp ellentétes visel-kedés azzal, amit eddig tárgyaltunk az idővel kapcsolatban, hiszen mint mondtuk az idő halad előre, a jelen pedig áll, akár magyarul, akár angolul vélekedünk róla.

8. Ábra: Mozgó számlapú, álló mutatójú óra

Alakítsunk ki tehát olyan óraszerkezetet, mely fordítva működik. A mutató mint jelenpont áll, és alatta a számlap, mint az idő folyama mozog. Jegyezzük meg azért, hogy a hagyományos óraszerkezetek nem véletlenül alakultak így, hiszen legalább két egymással ugyan összhangban, de eltérő sebességgel mozgó mutatót kell/kellene megvalósítani, melyeket könnyebb egyetlen álló számlap felett forгатni, mint az órát és a percet megjelenítő két, a másodperc lehetőségével együtt három külön tárcsával kivitelezni.

Az órákat mutató mozgóképeken, ahogyan a korábbi emberfejeseken is, a jelen pillanata piros színnel jelöltetett. Amott a mozgó pillanatok (pontok, felkiáltójel, kérdőjelek) között felvillanással, emitt a másodperc mutató folyamatos piros színével ábrázoltatik a jelen. A piros mutató tehát a jelen pillanat megjelenítője, a fekete pedig a kiindulási pont, ahonnan az idő számolni kezdetett. E második óra kialakítási esetében, mikor a mutató áll, és a számlap mozog, már felismerhető, hogy teljesen ugyanarról van szó, még ha a számlap körpályát is ír le, nem egyenes vonalban mozog, mint az emberfejes magyar időszemléletet bemutató képen. Az idő a jelenpontból a múlt felé mozog. A feketével jelölt mérési kezdet folyamatosan távolodik a jelentől, magyarul kifejezve, folyamatosan múlik. (A magyar *múl(-ik)* szóban szintén a távolodó mozgás figyelhető meg, míg a jövőben a felénk közeledő idő mozgása.) A fekete mutatóra mindkét mozgóképen felirat is került, mely azt mutatja, hogy milyen idős az a pillanat, vagyis mennyire távolodott el a jelentől. Minél nagyobb a távolság, annál idősebb, vagyis annál több idővel rendelkezik a mutató. Emlékezzünk csak, Arisztotelész ugyanezt állította az időbeni elsőbbségről, miszerint „a nagyobb időre való tekintettel mondjuk, hogy idősebb, meg hogy régibb.”¹⁶

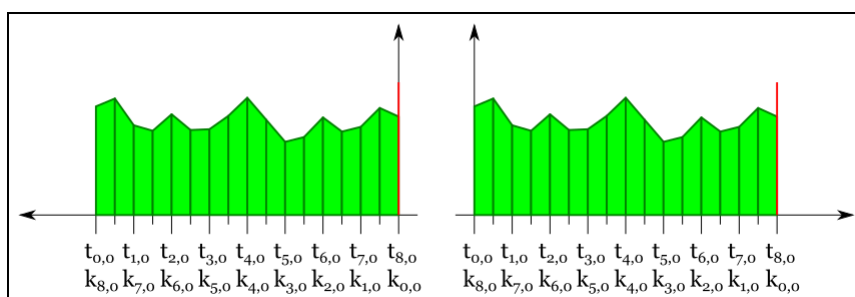
Mindezek belátásához nem kell bölcselőnek lenni, hisz nem nehéz elképzelni, hogy a családokban is az idősebb gyerek az, aki időben nagyobb, hiszen korábban, vagyis előbb született testvéreinél, s mindenkiket megelőz az, aki az első szülött, vagyis ő az első, mert ő született korábban. Az iskolai testnevelésórák tornasora is ezt az elvet volna hivatott szemléltetni – annak ellenére, hogy az osztályokban ma már hasonló korú gyerekek járnak, de azt szemlélteti –, hogy azért a legmagasabb az első, mert az azonos növekedési sebességet feltételezve ő a legidősebb, ő született legkorábban.

9. Ábra: Tornasor 1958-ból

(A kép [Törökkoppány település honlapjáról](#) származik, s 1958-ban készült, mikor még nem voltak korosztályonként ennyire felbontva az osztályok mint ma.)

Az órához nagyon hasonló a grafikonok kérdése. Az időtengellyel rendelkező grafikonok esetében az időméréssel azonos gondtal találkozunk, mivel a grafikon időtengelyének nyila a jövő felé mutat, mintha arra telne az idő, holott csupán ez esetben is arról van szó, hogy a mérés kezdetétől

10. Ábra: Kétirányú grafikon megjelenítés

eltelt időt, vagyis a kezdő pillanat korát, nagyságát mutatja, s ebből kifolyóan a jelenpont mozog, az idő helyett. A szemléltető ábrán a bal oldali grafikon feleltethető meg a magyar felfogásnak, a jobb ol-

16 Arisztotelész, „Kategoriák”, 94-95 / 12.14a.

dali a nyugatinak. Az időtengelyeken két felirat látható. A $t_{x,x}$ a mérési időpontokat mutatja fél másodpercenként, itt a t az angol *time* (idő) szó rövidítése, s használtatik azért, mivel ez eléggé rögzült már a közgondolkodásban. A $k_{x,x}$ viszont az egyes időpontok korát, vagyis nagyságát mutatja. Jól látszik a két grafikonon, hogy a megjelenített görbe teljesen azonos, az időtengelyen feltüntetett értékek szintén azonosak, az egyetlen különbség csupán az, amitől a mozgásirány is ellentétesre vált, hogy a magyar szemléletű grafikonon helyesen a jelenpillanat került rögzítésre (a grafikon jobb oldala), a nyugati felfogásúén pedig helytelenül a kiindulási pont a t_0 időpillanat (a grafikon bal oldala).

Megállapíthatjuk tehát, hogy az óráátállítási gondok az óra fordított működéséből fakadnak, attól függetlenül, hogy mennyit rontott a magyar időfelfogáson az angol nyelv. Megállapíthatjuk továbbá azt is, hogy a tudományos gondolkodásmód a helytelen időfelfogásával szintén sokat rontott az idő helyes értelmezésén, s az a tudomány rongálja a közgondolkodást, melynek javítania kellene.

6. A soros idő összegzése

A meggondolatlan kétkedő nekünk szegezhetné még például az *előrelátó* vagy az *elébe megy a dolognak* kifejezéseket, mint olyanokat, melyek valóban a jövőre irányulnak. Azonban ha türelmesen végiggondoljuk, be kell látnunk, hogy az előrelátó vagy a valami elébe menő ember a jövőben bekövetkező eseményt már a jelen, mint korábbi vagyis előbbi időpillanatban képes megfogalmazni, annak bekövetkezte előtt képes rá felkészülni. Tehát ebben az esetben is arról van szó hogy, az erőrelátó ember a jelenben látja már a majd később bekövetkező eseményeket. S gondolkozzunk el azon, hogy az előrelátáshoz már sok-sok tapasztalatra van szükség, hiszen a megismert természeti összefüggések révén vagyunk képesek kiszámítani a jövő valószínűségét. Ez viszont megint csak akkor lehetséges, ha a múltat szemléljük, a még nem létező jövő helyett, hiszen ez esetben lehetnek csak tapasztalataink, és ezáltal lehetünk előrelátók.

Az olyan romlott állapotú nyelvektől – mint amilyenek a indoeurópai nyelvek – tényleg ne várjunk mást, minthogy a szavak értelményét szabadon cserélgethetik, hiszen nyelveiknek nincs egységes összetartó ereje, szerkezete. Az egységes nyelvi rendszer nyomai azonban még az angolban is felismerhetők, mivel az angol *away-way* kifejezéspáros jól mutatja a két irány szoros kapcsolatát.

a teljesen egységes elgyökszóra épülő távolodás		a már részben megbomlott de minden tekintetben érthető útgyökszóra épülő távolról való közeledés	
el	away	út	way
el-ő	pre	ut-ó	post
el-ső	first	ut-ósó (ut-olsó)	last
el-őtt	before	ut-án	after
el-őre	forward	hátra (ut-óra, ut-olra)	back
el-őz	precede	követ(kez-ik) (ut-óz, ut-olz)	follow(s)
el-őző	previous	következő (ut-ózó, ut-olzó)	next

7. A magyar nyelv múlt, jelen és jövő kifejezései

7.1. Jelen

Már az idő általános elemzésénél láthattuk, hogy *idő* szavunk *d* hangja az önmagában való, de Istentől függő, a tőle származó létezés jelenti, így már ebből is kiejlik, hogy a jelen a legfontosabb szakasza az időnek. Ezért most kezdjük ezzel fejtegetésünket. A Megváltó Jézus ugyancsak a jelen fontosságára hívja fel a figyelmet, és arra int, hogy ne a jövő kutakodásával foglalkozzunk, mert az még nincs itt, a jelen gondjaival kell foglalkoznunk, hiszen a megoldandó feladatok itt, a jelenben vannak. Vigyázzunk az olyan emberekkel, akik folytonosan a jövő világról beszélnek, az ilyen emberek a tette való készségünket ölik meg, ábrándozásra készítetve. Az ördög sem akarja, hogy ne imádkozzunk, csupán arra kér, ne most, majd holnap. Aki mindig a nem létező jövő még nem létező gondjait akarja a jelenben megoldani, az az ember elfelejt élni, mert nem veszi észre, hogy Él a jelenben van.

„Ne aggódjatok tehát és ne mondogassátok: »Mit együnk?«, vagy: »Mit igyunk?«, vagy: »Mi-be öltözködjünk?« Mert ezeket a pogányok keresik. Hiszen tudja a ti mennyei Atyátok, hogy mindezekre szükségetek van. Ti keressétek először az Isten országát és annak igazságát, és mindezt megkapjátok hozzá. Ne aggódjatok tehát a holnapért; a holnap majd aggódik önmagáért. Elég a napnak a maga baja.” (Mt 6,31-34)

Ismét Szent Ágostonhoz fordulunk, ő vajon miben látta a jelen valóságát?

„Van múlt és jövő, de szeretném tudni, hol vannak. Ha talán nem vagyok még erős eme tudásban, azt mégis tudom, hogy bárhol legyenek, ott nem mint jövő és múlt, hanem mint jelen vannak. Ha ugyanis ott a jövő a jövő, akkor még ott sem létezik. És ha ott is múlt a múlt, akkor már nincsen ott sem. Tehát bárhol rejtőzködnek, bármik legyenek, nem lehetnek mások, mint csupán: jelen.”¹⁷

A pusztaság létezés feltétele maga a jelenidő, mert nem emlékezhetnénk a múltunkra, vagy nem ismerhetnénk meg Isten jövőre vonatkozó terveit sem, ha nem volnának élő eleven jelenként jelen emlékezetünkben, vagy Istennél. A Krisztusi intést is magában hordozza a *jelen* szavunk, miszerint a jelen levő gondokkal eseményekkel kell foglalkoznunk:

jelen (CzF): *„(jel-én) Igen érdekes adat a magyar észjárásból és magyar nyelv ősrégiségéből. Midőn t. i. több más nyelvek a 'jelen' fogalmát öszvetett alakokkal adják, pl. a hellén πάρεμι, παρών, a latin praesens, a német Gegenwart, gegenwärtig stb., melyeknek előrésze am. előtt, s az egész am. előtte levő, a magyar egyszerű en képzővel a jel szóból származtatja, mintha mondaná: jellel bíró, létének jelét, jelenségét adó, minthogy se a múlt, se a jövő, létének jelét nem adja, nem adhatja. 1) Mondjuk általan oly időről, mely most van, mely még le nem folyt, legyen az a legkisebb időpont, vagy hosszabb időszak. [...] 2) Mondjuk eseményekről, melyek most folyó időben történnek. Jelen zavarok, belháborúk.”*

„1) Most, és ezen helyen. p. Jelen vagyok. 2) Akármely határozott időben és helyen Jelen voltam a közgyűlésen. [...] Úgy látszik, hogy itt az én tulajdonkép nem a módot jelentő határozó, hanem inkább állapot képző, s jelen vagyok am. az adott, vagy határozott jelre itt vagyok, épen úgy, mint ezen mondatokban: helyen vagyok, részen van a füle. Miért itten állandóbban zárt é-vel irandó.”

Megint micsoda csodálatosan mély bölcsesség mutatkozik meg szemünk előtt, ezért fürkésszük ki a *jel* szót is, vajon milyen meglepetésekkel szolgál.

¹⁷ Augustinus, *Vallomások*, 363 / XLXVIII.23. szakasz.

jel/jegy (CzF): „(a héberben יָדָאָם, am. megismerni, észrevenni) Tiszta gyöke vagy gyökeleme je, melyből gy és l egyszerű képzőkkel két rokonértelmű szó, u. m. jegy és jel származnak, s eredetileg valami mozgékonyt jelentenek. (V. ö. J betű jelentése [5.33-3;]). [...]”

Mind hangra, mind értelemre nézve közel rokon vele: jel, mennyire mindegyikben bizonyos ismerés vagy ismertetés vagy észrevétel alapfogalma rejlik, aminthogy több nyelvben azon egy szóval fejeztetik ki, pl. signum, Zeichen, σημεῖον stb., de a magyarban azon finom különbséggel, hogy a jegy közelebbi, a jel rendesen távolabbi összeköttetésben van a tárgygyal, melyet ismertet vagy megkülönböztet; így az időben is a jel inkább azt mutatja, ami történt, vagy ami történni fog, vagy aminek történnie kell, vagy lehet, midőn a jegy jobbra azt adja tudtunkra, ami valóban létezik.”

A j hang mozgást mutat, mivel minden eseményhez, történéshez szükségszerűen hozzátartozik a mozgás. A jegy gy hangja révén a jelen egyetemes pontszerűségében való lét történése, míg a jel l-je, folytonossága révén összeköttetést biztosít mind a jövővel, mind a múlttal, melyek már csak a lélekben léteznek. Ebben az értelemben lehet érdekes számunkra a megjegyez kifejezés, hiszen ebből az derül ki, hogy emlékeinket az Ágoston által megfogalmazott módon folytonos jelenben tartjuk. Mivel a meg és az el igekötők közös teljesség értelményük következtében egymással megfeleltethetők, ezért a megjegyez rokon kifejezése az eljegy, amiből arra következtethetünk, hogy a házassulandó vőlegény a jövendőbelijét a jövőből a jelenbe helyezi, azaz az eljegyzés után folytonosan jelen lesznek egymás életében.

JeGY	A jelenben való létezés (gy) történése (j).
JeL	A múlttal és jövővel összekötő (l) történése (j).
JeL-eN	Olyan mint (en: 5.112) egy jel, azaz a múltat összeköti a jövővel.

7.2. Múlt

A múlt szavunk értelmezéséhez nyúljunk vissza az idő TM szemléletéhez, gondoljuk végig, ha mi vagyunk az álló jelenpont, akkor az idő előre haladva elmegy mellettünk, majd folyamatosan távolodik tőlünk. Az idő tehát mozgást végez. Mielőtt továbbmennénk, lássuk mond-e valami hasznosat a CzF.

múlt (CzF): „(múl-t) Ami lenni megszűnt, mi bizonyos időn túl van. Ellentétei: jelen és jövendő. [...] Innen magyarázható talán a minap = mu-nap (azaz mult nap) szó is, mely nem jelenti ugyan a legközelebb eltelt napot, hanem még is olyant, mely még messze nem távozott. V. ö. MINAP. [...]”

Mint főnév jelenti továbbá azon állapotot, mely betelt, bevégeződött [...] »Gondolatunkban érzéseink s az események mindig teljes öszhangzásban állnak egymással, a valóságban soha. Innen van, hogy a mult és jövő, melyet mindig csak gondolatunkkal foghatunk fel, a jelennél szebbnek s boldogítóbbnak látszik.« (B. Eötvös József.)”

Magáról a múlt szóról nem jutottunk többlet tudáshoz, ám azt megtudtuk, hogy mind a múltunk, mind a jövőről alkotott elképzelésünk az elménk jelenében élnek, melyek így nem a ményi (objektív) valóság hiteles lenyomatai, mivel a saját lelkünk valóságában léteznek, melyek sokszor bizony igen távol esnek a való világban lejátszódó eseményektől. Ugyanígy vélekednek erről a megismerő nyelvészettel foglalkozó tudósok is, akik szerint „gondolkodásunk nem a valóság egyfajta tükre, hanem azt a »valóságot« tükrözi vissza, amelyet mi tapasztalunk meg. Elménk tehát »projektált« [előrevetített, terve-

zett] valóságot hoz létre, mely tapasztalatainkon, észlelésünkön nyugszik.”¹⁸ Az ember képtelen a teremtést tökéletesen megismerni. Szent Ágoston világosan felismeri a múlt és jövő lélekben élő jellegzetességét.

„Midőn hűségesen elbeszéljük a múltat, nem múlt dolgokat hozunk elő emlékezetünkől, hanem képeinkről fogant szavakat. Ezek, mint valami nyomok ragadtak lelkünkbe érzékeink útján, míg rajtuk átsuhantak. Íme, gyerekkorom többé nem létezik. A szintén nem létező elmúlt időben van. Ámde képét, ha emlékezem róla, és másoknak elbeszélem, jelen időben nézem, mert itt van még az emlékezetemben.”¹⁹

A továbbiakban a *múl* szót, a múlt törzsökét járjuk körbe, és meghatározzuk egyes hangjainak értelményeit is.

múl (CzF): „Régente tárgyasetes viszonynévvel átható, cselekvő erővel birt, s anynyit tett, mint valamin túl halad, tovább megy, maga után hagy valamit; továbbá: mulaszt, mellőz. Megfelel neki a latin *præterit*. Ily értelemben fordul elé többször a Müncheneri codexben: [...] »Elmuljátok Istennek minden ítéletét« Luk 1010. [...]

Világos, hogy ezen igében alapfogalom a menés, haladás, távozás, minél fogva rokon mozog igével, s elemezve *mo-ol* és *mo-úl* honnan öszvevonva lett *mól* v. *múl*.”

Nem meglepő módon a *múl* valóban a mozgás (m) folytonos tevést (l) jelenti, mivel az idő folytonosan halad el mellettünk. A *t* pedig mint a betelt, azaz múltidő jeleként mutatja az elhaladt idő rögzültségét, ha úgy tetszik tárgyiasultságát, befejezettségét, azaz az állandósult létet.

Mo	Mozgás (m).
Mo-úl	Folytonos (l) mozgás.
Múl-T	Betelt (t) folytonos mozgás.

7.3. Jöv(end)ő

Mint már láthattuk, a zsidó ember – hacsak nem bizakodik Isten ígéreteiben – magától nem fordul a jövő felé, hanem az elkövetkezendő események indulnak meg felé. A magyar jövő szó ezzel teljesen megegyező szemléletet mutat, hiszen a jövő szavunk a felénk jövő időt jelenti.

jövő (CzF): „(jő-v-ő) 1) Aki jön, erre közeledő útban van. [...] 2) Mondjuk időről, korról, mely ezután következik, mely a jelent követi.”

A jövendő szóalak viszont a jövőidő *end* ragjával együtt kifejezi a lét (d) feltételeességét (n), végső soron annak ismeretlenségét is.

jövendő (CzF): „(jő-v-end-ő) Aki vagy ami jönni fog, aki vagy ami ezután érkezik; következő.”

Azonban – mint azt Szent Ágoston is írta – a jövőnek valahol már léteznie kell, különben beszélni sem lehetne róla.

„Uram, teremtett világod kormányzója! Miféle módon oktatom lelkünket a jövőre? Prófétáidat ugyanis erre megtanítottad. Hogyan oktatom a jövőt, ha neked a jövő egyáltalán nincsen? Vagy inkább a jövőre mutató jelent oktatom?

¹⁸ Kövecses és Benczes, *Kognitív nyelvészet*, 215 / XIV.1.2. fejezet.

¹⁹ Augustinus, *Vallomások*, 363 / XLXVIII.23. szakasz.

*A nem létező ugyanis nem tanítható.*²⁰

A jövőidő azonban egyedül Istennél létezik. E felfogás tükröződik vissza a magyar létigékből is, hiszen a múltat a *volt*, a félmúltat a *vala*, a jelent a *van* szóval fejezzük ki, melyben a *v* a kölcsönösséget jelenti, az Isten és ember közötti, vagy az ember és a dolgok közötti kölcsönösséget. A jövőidőre vonatkozó *lesz*, *leend*, *leendő*, stb. kifejezések *le* gyökében – mely viszont az *el* vagy *él* gyökszó fordulatával áll elő – viszont a tisztán isteni létben levést ismerhetjük fel, tehát az ember lététől független létezését szemlélhetjük. Az embertől független létezését takar a *lett* ige is, mely ugyan múltidejű, de feltételezi, hogy a létre hívott dolog korábban nem volt, tehát nem lehet kölcsönösségről beszélni. Az emberek számára a jövő, hacsak Isten nem nyilatkozza ki, megismerhetetlen. Az ókori bölcselek közül Arisztotelész sokat foglalkozott a jelen és a jövő lélekre gyakorolt hatásával, melyből szintén a jövő ismeretlensége tükröződik vissza.

„Minthogy keletkeznek egymással ellentétes törekvések is – ez akkor következik be, amikor az értelem és a vágyak ellenkeznek egymással; ilyen az időérzéssel rendelkező lényeknél fordul elő (az értelem ugyanis ellenállásra buzdít amiatt, ami a jövőben következik be, a vágy meg azzal hat ránk, ami már itt van, mivel a jelen lévő kellemes feltétlenül jónak tűnik számunkra azáltal, hogy a jövőt nem látjuk)»²¹

A jövő szavunk hangtanilag a következőképpen elemezhető. A *j* a mozgás hangja, az *ő* a távolságé, illetve a jövő szóban kifejezetten a távolról való jövést mutatja fel. A *v* jelen esetben csupán beszúrt kötőhang, az utolsó *ő* pedig részesülő.

JÓ	Távrolról (ő) érkezik (j).
JÖ-v-Ő	Aki/ami (ő) jó.
JÖ-v-eND	Jövő feltételesen (n) létező (d).
JÖ-v-eND-Ő	Aki/ami (ő) feltételes létében jó.

8. Az idősor és körforgás kapcsolata

A megismerő (kognitív) nyelvészet szerint az óra mint szerkezet bemeneti terekből álló összetett tükröhálózatot alapszik, mivel benne annyi bemeneti tér van, ahány nap. Azaz van egy bemeneti tere nap₁-nek, egy másik nap₂-nek, és így tovább, a végtelenségig. Az egyes bemeneti tereket napunk körforgása szervezi. Az egyes napszakok között (hajnal, reggel, dél, délután, este, éjszaka) megfeleltetések jönne létre, tehát nap₁ hajnala nap₂ hajnalának, nap₁ reggele nap₂ reggelének felel meg, és így tovább... Az egyes napok bemeneti terei egyesített térben összpontosulnak, ahol a különböző napok napszakait ugyanannak a hajnalnak, reggelnek, délnak, stb. éljük meg. Tehát a tegnapi, mai, és a holnapi hajnal egyetlen napszakká tömörül. Ebben az egyesítésben az a figyelemreméltó, hogy az idő végeláthatatlan hosszú sorát egyetlen nappá tömöríti, amelyet már emberi ésszel is fel lehet mérni. Míg az eredeti állapotban az idő sor, ami folytonosan halad – hiszen minden nap csak egyszer történik meg –, addig az egyesítés után már állandóan ismétlődő idővel, azaz korról van dolgunk, mivel ugyanazokat a napszakokat éljük meg mindennap.²²

20 Augustinus, 364 / XI.XIX.25. szakasz.

21 Arisztotelész, „A lélek”, 144-145 / III.10.433b.

22 Vö. Kövecses és Benczes, *Kognitív nyelvészet*, 187-188 / XII.3.1. fejezet.

9. A kor mint körforgás

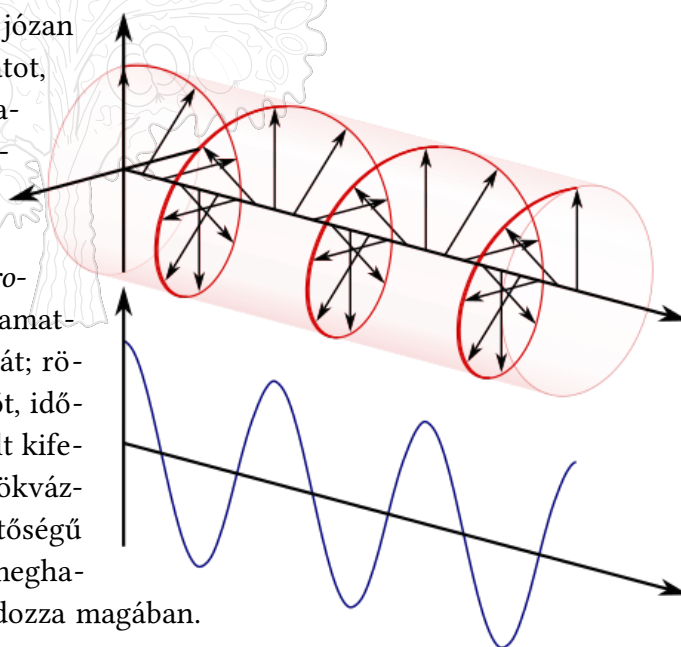
A modern tudomány tehát lassan kezdi érezni, hogy a tisztán soros idővel nem boldogul sem a történelem, sem a nyelvészet, és még sok más tudományág, de még a filozófia sem. Kezdi belátni, hogy úgy, ahogy a folytonos ismétlődés – magyarul a helyben topogás – nem ad választ sok kérdésre, ugyanúgy a sima idővonallal sem lehet bizonyos összefüggéseket megmagyarázni. A haladó időnek kell hogy legyen ritmusa – akárcsak az EKG görbének – ami élettel tölti meg magát az időt. Gondoljunk bele, ha az EKG görbe kisimul, az sem jelent túl sok jót. A nyugati tudomány azonban megint olyan összefüggést ismert föl, amit nyelvünk mindig is ismert.

kor (CzF): „sokszor ugyan a kor egy értelmű az idő szóval, s felváltva használtatik: de a kor szűkebb értelmű, mint az idő; mert ez elvontabb, általánosabb, a kor özszerűbb valami; az idő jelenti általán, a létezésnek egymás után következő folyását, haladását, miért mind a magyarban, mind több más nyelvekben eredetileg annyit tesz, mint menő, haladó (v. IDŐ), a kor pedig inkább csak egy kikerekített kör, s mintegy meg-megújuló rész az időből, különösen oly mérték, mely által bizonyos időbeli létezésnek tartalmát, mennyiségét határozzuk meg. T. i. 1) Egyes emberek, vagy egész népek létezésének bizonyos időköre. Csecsemő-, kised-, gyermek-, ifju-, férfi-, aggkor. [...] 2) Azon időkör, melyben valaki bizonyos állapotban létezik. Tanuló korában sokat betegeskedett. [...] 3) Midőn összetételben időhatározó gyanánt használtatik, jobbra egyértelmű az idővel, pl. akkor, azon időben [...]

Kor tehát, mint meghatározott időszakot jelentő név azok közé számítható, melyekben a kor am. kör, azaz átv. ért. a nagy időből kikerekített időszak, mely magában valamely meghatározott egészet teszen, mit a latin nyelv *periodus* v. *spatium temporis* szókkal ír körül, és egyezik hangokban is a hellen χρόνος [*khronosz*] κρ [*kr*] v. κρο [*kro*] gyökhangjaival. [...] Figyelmet érdemel a persa khúr, mely jelent napot (mind égi testet mind nappalt) és időt.”

A CzF újra ki mer mondani olyan, egyébként a józan paraszti ésszel könnyen belátható kapcsolatot, melyre a hazai nyelvészek azonnal a tudományatlanság bélyegét sütnék. A magyar *kor* szót egyértelműen rokonságba meri állítani az ógörög *kronosszal* (idővel). A görög időszemlélet azonban, ahogy a magyar, szintén összetett. A *kronosz* (κρόνος) az ókori görögök számára a folyamatban lévő időt, a múlt, jelen és jövő egymásutánját; rövidebb, hosszabb időszakot; dátumszerű határidőt, időpontot jelentette. A görögök másik időre használt kifejezése a *kairosz* (καιρός) – mely szintén a *k_r* gyökvázra támaszkodva kapja értelmét –, döntő jelentőségű hely, dolog, illetve idő jelentésű, mely a sorsot meghatározó döntés lehetőségét vagy felszólítását hordozza magában.

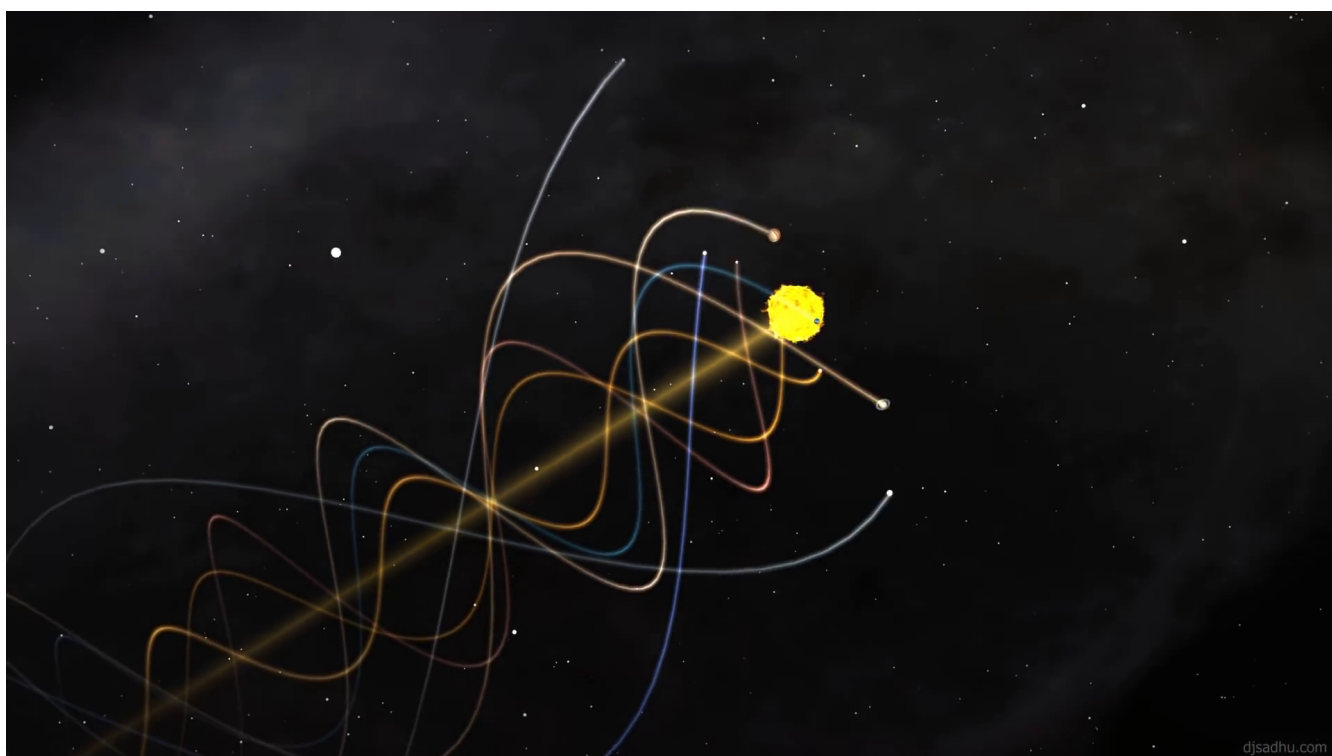
S ezzel máris eljutottunk a magyar *idő* és *kor* szavak együttesét, és a görög *kairoszt* is magába foglaló magyar *sors* kifejezéshez, mely a latinban is *sors*. Azonban latin értelmezésétől eltérően nem csupán az idő egymásutániségát jelenti, hanem a görög *kairosz* választási lehetőségeit is, s ami ennél is többé teszi, mivel *kor* szavunknak megfelelően a körkörösséget is magában foglalja.

11. Ábra: A soros időre ültetett ismétlődő kor

Mivel a kor tulajdonképpen kör, illetve a két görög idő kifejezés szintén a k_r gyökvázra épül, könnyen belátható – persze csak akkor, ha elhisszük a kapcsolat valóságát –, hogy miért is volt az ógörög időszemlélet ismétlődő jellegű, melyről Arisztotelész *A természet* (Physica) című munkájában tájékoztat minket.

„Azért is gondoljuk úgy, hogy az idő az éggömb mozgása, mert ezzel a mozgással mérjük a többi mozgást és az időt. Ebből táplálkozik a szokásos elképzelés is, azt szokták ugyanis mondani, hogy az emberi dolgok körkörösek, és hogy a többinek is, ami természet adta módon mozog, keletkezik és pusztul, van egy köre. Ez azért van így, mert az idő ítél mindenről, és mert ezek úgy érnek véget és úgy kezdődnek el, mintha valami körpályán [haladva követnék egymást]. Mert úgy látszik, maga az idő is valami kör. Ezt megint csak azért gondoljuk így, mert [az idő] a körmozgás mértéke, és mert ilyen helyváltozás méri magát az időt. Következésképp azt állítani, hogy a keletkező dolgok kört alkotnak, annyi, mint azt állítani, van valami köre az időnek; ez ezért van így, mert [az időt] a körmozgással mérjük.”²³

12. Ábra: A Nap és bolygóinak együttes mozgása

A 11. ábra jól mutatja térben és síkban ábrázolva, hogy néz ki nyelvünk időfolyamra ültetett ismétlődési rendszere. Az alsó sík ábrával például könnyen lehet érzékeltetni a különböző történelmi korok kialakulását; azok virágzását és hanyatlását egyaránt. Valójában ugyanilyen dugóhúzószerű mozgást végeznek a bolygók is (12. ábra), mivel egyrészt keringenek a Nap körül, ugyanakkor a Nap is hasonló dugóhúzószerű körpályán kering a tejútrendszer központi fekete lyuka körül. Ezt persze még lehet fokozni azzal is, hogy maga a tejútrendszer is mozog. Nyelvünk időfelfogása tehát teljesen megfelel a természeti törvények nyújtotta mintáknak, nem mesterkéltségek eredménye.

Véghelyi Péter

23 Arisztotelész, *A természet*, 90 / IV.14.223b.